

Теоретичне об'рунтування поняття та виникнення інформаційного

У статті наведено історичні джерела інформаційного суспільства, особливості його походження, а також проаналізовано сутність терміна на основі його технологічних та соціологічних аспектів. Показано погляди та підходи дослідників цього явища та основні акценти їх концепцій. Саме теоретичний аналіз доводить те, що дане поняття має право на самостійний розвиток у сучасних умовах та є відмінним від безлічі інших постмодерних явищ.

Historical sources of Information Society and features of its origin are shown in the article. Also a meaning of the term has been analyzed on the base of its technological and sociological aspects. Opinions and approaches of researchers of this phenomenon and main emphasis of their concepts are shown. Theoretical analyze proves that this term has a right to be developed all by itself in current conditions and that it differs from the majority of other postmodern phenomena.

Загальна теорія інформаційного суспільства сприймається сьогодні вже не стільки як один із напрямів у соціологічній теорії, скільки як широковизнана методологічна підстава більшості суспільствознавчих досліджень, що проводяться в західних країнах. Унікальність цієї концепції полягає насамперед у тому, що вона дає досліднику деякий загальний інструмент соціального пошуку, не встановлюючи певних рамок, що були присутні в інших доктринах. Ця теорія є "відносно схематичним, але водночас дуже реалістичним нарисом картини історичного шляху, пройденого людством, так і ескізом контурів майбутнього соціального стану, перехід до якого здійснюється в даний час" [1].

Процес становлення нової соціальної теорії можна умовно поділити на два етапи: концепція постіндустріалізму і власне інформаціоналізму. Вважається, що сам термін "постіндустріальне суспільство" (в основу якого покладено усвідомлення того, що будь-які політичні чи соціальні відмінності в сучасних умовах не можуть бути важливішими за чинник технологічного поступу) введений у науковий обіг у 1958 році американським соціологом Д. Рісменом [2]. Він ужив це поняття в назві своєї статті, що забезпечило їй широкий розголос, виявивши тим самим ро-

зуміння внутрішнього змісту теорії постіндустріального суспільства.

Проблеми постіндустріального суспільства уважно вивчав американський соціолог Д. Белл [3], який, узагальнивши це поняття, звів його до таких ключових моментів:

- економічний аспект: перехід від товаровиробничої до обслуговуючої економіки;
- поділ населення за родом занять: перевага професійно-технічного класу;
- осьовий принцип: провідна суспільна роль теоретичного знання як джерела нововведень і політичних формулювань;
- орієнтація на майбутнє: контроль технології і технологічної оцінки;
- ухвалення рішень: створення нової "інтелектуальної технології".

Таке визначення суспільства нового типу з розвитком новітніх інформаційних і комунікативних технологій дало поштовх науковій громадськості більш ретельно розглядати саме інформаційні чинники становлення майбутнього. Це зрозумів і Белл, який згодом почав активно використовувати термін "інформаційне суспільство". Саме Д. Белл сьогодні вважається одним з основоположників концепції "інформаційного суспільства", який виділив його характерні ознаки.

Його визначення цього поняття цікаве з точки зору історичного підходу, за яким він визначає сутність нового суспільства через зміни, що відбуваються в сучасному соціумі, тим самим виділяючи і підкреслюючи саме ті ознаки, що будуть відрізняти "післяреволюційне" суспільство від нинішнього [4].

Авторство терміна "інформаційне суспільство" сьогодні достатньо спірне, але майже всі дослідники згодні з тим, що воно з'явилося в межах Японії як головний конструкт локального технологічного розвитку, що було підтверджено доповіддю професора Токійського технологічного інституту Ю. Хаяші та науковими доповідями й звітами японському уряду, де були окреслені контури інформаційного суспільства [5]. Інші дослідники датують появу терміна трохи раніше, наголошуючи на тому, що фактично одночасно було введено в науковий обіг термін "інформаційне суспільство" на початку 60-х років Ф. Махлупом [6] у США і Т. Умесао в Японії, поклавши тим самим початок теорії за цією назвою.

Концепція "інформаційного суспільства" розкрила принципово важливу рису постіндустріального суспільства і збагатила його розуміння, відкрила властивості інформації та її зростаючу роль у житті суспільства. Проте вона ще не могла претендувати на всебічну характеристику нового соціуму. Тому більшість дослідників вважають її лише одним із важливіших складників теорії постіндустріалізму [7].

Концепція постіндустріального суспільства як загальносоціологічна та філософська теорія розвитку досить глибоко розроблена такими закордонними дослідниками, як Д. Белл, Дж. Гелбрейт, Е. Тоффлер, М. Кастельс. Саме вони і визначають постіндустріальне суспільство як "цивілізацію послуг".

Українська наука звернулася до цієї проблематики недавно. Це пов'язано з ідеологією, зокрема з тим, що в термінах – постіндустріальне, інформаційне – бачили альтернативу інформаційним термінам – соціалістичне і комуністичне.

Щодо сучасних українських учених, увагу привертають праці В. Гавловського, В. Цимбалюка, А. Гальчинського, Р. Калюжного. У даний час активно працюють у цьому напрямі російські вчені В. Л. Іноземцев, Г. Т. Артамонов та ін. Інтерес викликають відповідні наукові розвідки,

перш за все, філософа А. І. Ракітова, "Філософія комп'ютерної цивілізації" якого, незважаючи на свою давність, залишається найбільш змістовним, ґрунтовним та актуальним виданням на пострадянському просторі, та філософа-кібернетика Р. Ф. Абдєєва, який з точки зору класичної кібернетики та тез постмодернізму розглядав це питання в окремій науковій праці.

Дослідивши теорію інформаційного суспільства як парадигму суспільного розвитку, можемо констатувати, що вона певним чином поєднала у собі всі найкращі здобутки людства, дала поштовх позитивним зрушенням у всіх сферах людської життєдіяльності й задоволенні потреб, ставши основою розвитку людських потенціалів, якнайширшої реалізації громадянських прав і свобод особи, підносячи пов'язані з цим відносини на якісно новий рівень існування. Власне аналіз теоретичного обґрунтування в контексті еволюції формування нового соціального феномену (інформаційного суспільства) і є основним предметом цього дослідження. На нашу думку, комплексне охоплення як технологічних, так і соціологічних аспектів, що формують поняття інформаційного суспільства, дозволить повною мірою зрозуміти його теоретичне значення.

Інформаційне суспільство виражає ідею нової фази в історичному розвитку передових країн. Тобто не прихід "постіндустріального" суспільства, а створення нового соціального зразка, що є результатом "другої індустріальної революції", яка здебільшого ґрунтується на мікроелектронній технології. Зростаюча кількість людей з необхідністю втягується в безпрецедентне розмаїття інформаційно орієнтованих типів робіт. Наукові й технічні працівники збирають і продукують інформацію, менеджери й фахівці опрацьовують її, викладачі й працівники комунікативної сфери поширюють. Цей процес "інформатизації" не залишає неторканою жодну сферу соціальної активності: від повсякденного життя до міжнародних відносин та від сфер дозвілля до виробничих відносин [8].

Але, так чи так, поштовх іде саме від розвитку техніки, насамперед, інформаційно-телекомунікативної, до якої належать комп'ютери, мережі тощо. Технологічний поступ стає основою нового суспільства і це виразно видно на прикладі розвинутих країн: дозволяє провідним уче-

ним стверджувати, що суспільство в нову епоху "стає електронним" [9]. Набагато раніше З. Бжезинський визначив це суспільство як таке, "що формується у всіх відношеннях під впливом сучасної техніки та електроніки", і водночас як таке, "де індустріальні процеси вже не є вирішальним чинником соціальних змін і еволюції способу життя, соціального устрою та моральних цінностей" [10]. Тобто в новому суспільстві гармонійно поєднуються технічна та соціальна сфери, не домінуючи одна над іншою, а взаємодіючи задля подальшого суспільного поступу.

Економіст та соціолог Е. Тоффлер, який теж є одним із головних ідеологів інформаційного суспільства, не дає однозначного визначення новій цивілізації, але в усіх своїх творах стверджує думку про її принципово новий характер, що являє собою новий кодекс поведінки і виводить людство за межі концентрації сили, коштів і влади [11].

Деякі дослідники пов'язують нове суспільство з розвитком комунікативних мереж та інтерпретують його в цьому контексті. З'являються концепції суспільства мережевого інтелекту (Тарскотт), підкреслюється мережевий характер майбутніх соціальних структур (Кастельс) та ін. Суспільство в цих концепціях виступає як стійка мережа, павутина (схожа на інтернет з технологічної точки зору) інформаційних зв'язків та взаємодій, причому такої структури набувають усі рівні соціальної організації. Провідний соціолог М. Кастельс зазначає, що відтепер "глобальні мережі інструментального обміну селективно підключають або відключають індивідів, групи, райони і навіть країни відповідно до їхньої значущості для виконання цілей, що обробляються в мережі, у безперервному потоці стратегічних рішень" [12]. Через це становлення суспільства такого типу набуває глобального характеру, торкаючись усіх без винятку країн і соціумів.

Якщо ж взяти за основу критерій зайнятості, то у сферах господарства дослідники виділяють такі типи суспільства:

- 1) у виробництві продуктів харчування (аграрне суспільство);
- 2) у матеріальному виробництві (індустріальне суспільство);
- 3) у сфері послуг (постіндустріальне суспільство);

4) у сфері інформаційних послуг (інформаційне суспільство);

5) у сфері інтелектуальної діяльності (ноосферне суспільство).

Аналіз свідчить, що у світовому виробничому процесі з'явилися дві якісно нові обставини: по-перше, перетворення інформаційної сфери в пріоритетний сектор економіки з фундаментальності продукту, кількості зайнятих, впливу на виробничий процес тощо, а по-друге, об'єктивна цінність інформації, тобто важливість самоконтролю провідної товарної продукції.

Інформаційна сфера поступово стає фундаментальним базисом усіх видів економічної діяльності (від фінансово-кредитних операцій до промислового і сільськогосподарського виробництва), бо вона виконує найважливішу функцію – інформаційне забезпечення господарської діяльності та керівництво нею. Отже, вирішальним чинником, що забезпечує реальне буття та життєдіяльність сучасного розвинутого суспільства, виступає інформація. Зрозуміло, що сучасне матеріальне виробництво набуває розвитку в принципово нових умовах, серед яких, по-перше, зростає вичерпування природних ресурсів, особливо тих, що не поновлюються. По-друге, екологічна катастрофа, що насувається. По-третє, демографічний дисбаланс. По-четверте, зростаюча нерівномірність і розрив у економічному, індустріальному, інформаційному розвитку різних країн світу. Нарешті, по-п'яте, прискорений розвиток високих наукових технологій та інформаційних процесів відбувається лише в кількох розвинутих країнах світу.

Такі кардинальні зміни свідчать про становлення у світі "нового суспільного устрою", ядром та рушійною силою якого є інформаційні технології [13]. Дослідження, що здійснюються у цьому напрямі, зумовили появу новітніх термінів, які, так чи так, починають відігравати, окрім теоретичної, ще й прикладну роль. Безумовно, кожне окреме визначення сучасного розвитку (інформаційне суспільство, знаннева економіка, четверта технологічна епоха тощо) заслуговує на ретельне опрацювання, що сподіваємось стане невдовзі популярним предметом дослідження українських фахівців.

1. *Постіндустріальний мир* Даниела Белла. – <http://www.postindustrial.ru/page5.shtml?book=8&page=9&pagetype=0>

2. *Reiesman D.* Leisure and Work in Post-Industrial Society / Larrabee E., Meyer sohn R. (Eds.). Mass Leibure. Ylencoe (III), 1958. – P. 363–385.

3. *Белл Д.* Прихід постіндустріального суспільства // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. – К., 1996. – С.194–251.

4. *Белл Д.* Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе / Под ред. П. С. Гуревича. – М.: Прогресс, 1986. – С. 330.

5. *Алексеева И. Ю.* Возникновение идеологии информационного общества. – <http://www.iis.ru/events/19981130/alexeeva.ru.html>

6. *Machlup F.* Production and Distribution of Knowledge in the United States. – Princeton, 1962.

7. *Чухно А.* Теорія постіндустріального суспільства як глобальна методологічна парадигма. – <http://www.soskin.kiev.ua/cgi/post.cgi?al=1&ch=2&d=2&y=2001&num=11-12&lnk=on&fl=20011190>

8. *Девід Л.* Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/lajon.html>

9. *Танскотт Д.* Электронно-цифровое общество: плюсы и минусы эпохи сетевого интеллекта. – К.: INT Пресс; М.: Рефл-бук, 1999. – 403 с.

10. *Brzezinski Zb.* Between Two Ages. – New York, 1970. – P. 4.

11. *Тоффлер Е.* Третья хвиля: Пер. з англ. А. Євси. – К.: Всесвіт, 2000. – 453 с.

12. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М., 2000. – С. 27.

13. *Мовсеян А. Г.* Некоторые особенности экономики США на рубеже веков // США. Канада: Экономика, политика, культура. – 2001. – № 4. – С. 64–75.